

Tři novoříšské stopy Jana Nováka

Three Traces of Jan Novák in Nová Říše

Richard Novák / richardnovak@iol.cz

Stanislav Tesař / stesar@email.cz

Department of Musicology, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno, CZ

Abstract

The review study provides remarks on the relationship of the composer Jan Novák to his birthplace, which is Nová Říše. Jan Novák (1921–1984) represents an important personality who intervened not only in the Brno and Czechoslovak musical life, but also left his mark in the international context. When searching for the composer's traces in his birthplace, we found the following three traces: ancestral and family, musically genetic, and two of reception aspect, if we can use a term for musical sociology to describe the process of social acceptance of a certain musical personality and its work. These two clues proving the significance and contribution of the work of a native of Nová Říše for domestic and exile music culture are the Jan Novák Memorial Hall in the local monastery and a memorial plaque on his birthplace installed on the occasion of the composer's 75th birthday in 1996. The study is not analytical but factual, drawing attention and presenting some important facts for the future author of the Novák's biography.

Key words

Jan Novák, Nová Říše, place of memory, family, genealogy

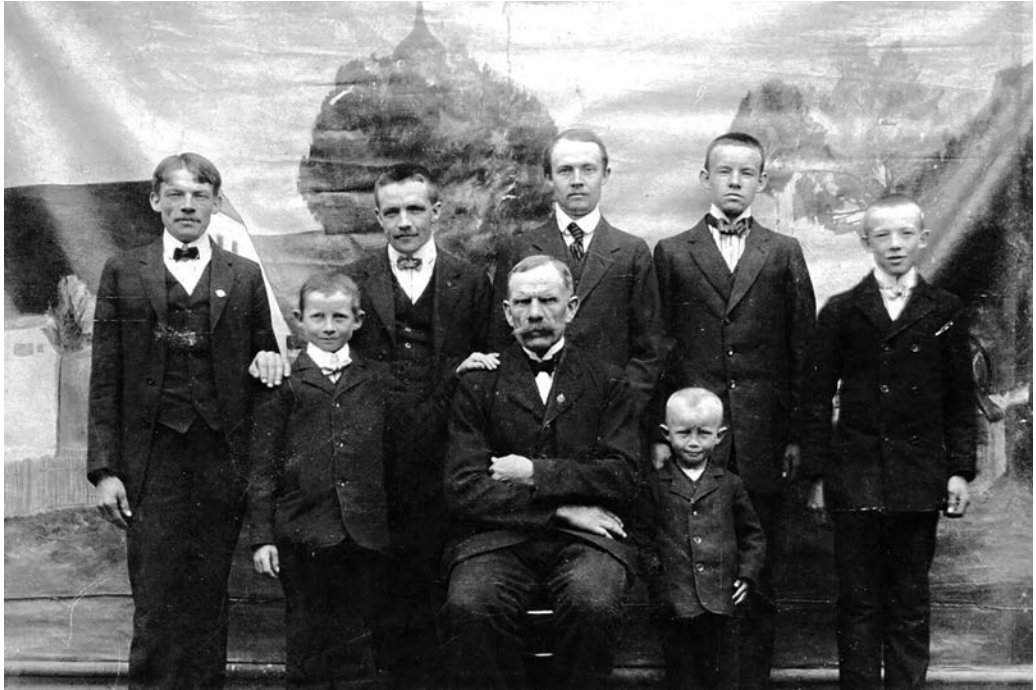
Položme si otázku, zda protiklad vyjádřený mottem tohoto zasedání¹ „Immortalitatis causa“ a v českém prostoru oblíbeného rčení „doma není nikdo prorokem“ je překonatelný. V jistém smyslu to platí i pro našeho letošního oslavence – Jana Nováka, jehož 100. výročí narození i jeho přínos nejen kulturnímu životu Brna připomíná i dramaturgie letošního hudebního festivalu Moravský podzim, což považujeme za významný počín ve splácení dluhu Janu Novákovi, protože – málo platné – spolu s Bohuslavem Martinů a Karlem Husou náleží nejen k hlavním představitelům československé poválečné domácí hudební kultury, ale také československé kultury exilové. Ostatně i konání tohoto semináře je kaménkem do mozaiky novákovských připomínek. Jeho iniciátor a organizátor Martin Flašar se na nás obrátil s prosbou, zda bychom pro program semináře nepřipravili několik poznámek ke vztahu Jana Nováka k jeho rodnému místu, kterým je Nová Říše včetně zachycení vědomí Novoříšanů, že z jejich středu vyšla významná osobnost, která zasáhla nejen do brněnského a československého hudebního života, ale zanechala svoji stopu i v kontextu mezinárodním. Výzvu jsme přijali a při společném hledání těchto stop jsme našli stopy tři: rodovou a rodinnou, možno říci hudebně-genetickou, a dvě stopy recepční, pokud pro ně můžeme použít termín označující v hudební sociologii proces společenského přijetí (uznání) určité hudební osobnosti a jejího díla. A těmi dvěma stopami dosvědčujícími, že Novoříšané si významnost a přínosnost díla svého rodáka pro hudební kulturu domácí i exilovou uvědomují, jsou pamětní síň Jana Nováka v místním klášteře a pamětní deska na jeho rodném domě instalovaná u příležitosti skladatelových pětasedmdesátin v roce 1996. Obecně ovšem již na začátku upozorňujeme, že nejde o text analytický, jak je tomu u ostatních referátů tohoto semináře, ale o text faktograficky dokumentační, upozorňující a předkládající některé skutečnosti pro budoucího autora novákovské biografie rozhodně důležité, protože může dosavadní vědomosti o osobě Jana Nováka rozšířit, doplnit, popř. korigovat.

Stopa rodová a rodinná, *genius loci*.

Jan Novák se narodil 8. dubna 1921 v Nové Říši manželům Janovi, knihařskému mistru a Leopoldě rozené Němcové pocházející z Náměště nad Oslavou. Spolu se svými mladšími sourozenci: sestrou Marií (1922) a bratrem Metodějem (1925) tak tvořili novoříšskou linii rozvětveného novákovského rodu. Ten ovšem sídelně pochází z nedaleké Rozseče, obce náležející k Nové Říši měšťanskou školou (dnes 2. stupněm ZŠ) a do roku 1908 také farností spadající pod správu novoříšských premonstrátů.

Rozsečtí Nováci byli sice rodem selským, ale s „literátským duchem“, pokud můžeme takto charakterizovat jejich mimoselské aktivity, jichž byli nositeli. Ať to bylo varháníčení v místním kostele nebo působení v místním ochotnickém divadle, popř. aktivity ve společenských organizacích, jakou byla např. katolická Omladina. Rozsečtí Nováci byli především muzikanti a z jejich středu vyšli i učitelé a varhaníci. Na přiložené fotografii je

¹ Tento text je upravenou verzí referátu předneseného na konferenci „Immortalitatis causa“ konané Ústavem hudební vědy FF MU 6. října 2021.



Obr. 1 Jan Novák a synové (asi 1919). Zadní řada zleva: Jaroslav (varhaník v Doubravici nad Svitavou), Jan II (otec skladatele Jana Nováka, varhaník v Nové Říši), Leopold (učitel), Richard (otec pěvce Richarda Nováka, učitel), Ludvík (varhaník v Rozseči). Přední řada: Stanislav, Jan Novák I (dědeček skladatele Jana Nováka a varhaník v Rozseči), Josef. Uloženo v archivu Richarda Nováka.

zachycena I. generace, kterou je možno označit pro hudební tradici novákovského rodu jako generaci zakladatelskou.

Vedle skladatelova dědečka Jana Nováka I., zde vidíme rovněž jeho otce Jana Nováka II. a také otce pěvce Richarda Nováka, Richarda Nováka st. Rodiny obou bratrů vidíme na následující fotografii.

Otec Jana Nováka skladatele byl v Nové Říši obchodníkem s textilem a papírnictvím a současně provozoval knihařskou živnost. Byl, jak již řečeno, mistrem knihařským s licenci opravňující připravovat knihařské učně k závěrečné zkoušce. Jan Novák II. byl muzikantem – hrál na varhany, jak dokazuje snímek z roku 1915, kde je za varhanami v klášterním kostele dačických františkánů.

Vykonával funkci komorníka novoříšského opata a po 2. světové válce se stal regenschorim novoříšského klášterního kostela sv. Petra a Pavla. Všechny jeho tři děti, tj. nejstarší Jan a mladší sestra Marie a bratr Metoděj byli aktivními hudebníky. Marie vystudovala v Brně Vyšší hudební školu, která připravovala svoje žáky pro učitelství na městských hudebních školách (dnešních ZUŠ), obor klavír, působila na hudební škole v Dačicích a hrála na varhany v okolních farnostech. Mladší bratr Metoděj převzal po svém otci



Obr. 2 Rodiny Jana a Richarda Novákových (asi 1934). Zadní řada zleva: skladatel Jan Novák, jeho otec Jan Novák II, Richard Novák sen. (otec pěvce Richarda Nováka). Prostřední řada zleva: Prokop (starší bratr Richarda Nováka jun.), sedící: Marie (matka Richarda Nováka, jun.), Leopolda (matka skladatele Jana Nováka), Marie (mladší sestra skladatele Jana Nováka). Přední řada zleva: Helena (sestra Richarda Nováka jun.), na klíně sedící Richard Novák jun., Metoděj (mladší bratr skladatele Jana Nováka). Uloženo v archivu Richarda Nováka.

funkci varhaníka na kůru klášterního kostela v Nové Říši, kterou prakticky zastával až do své smrti, kdy v novákovské varhanické tradici pokračovala jeho dcera Anna.

Genius loci

Nutno ovšem zdůraznit, že hudební provoz na novoříšském kůru měl dlouhou tradici a kvalitní úroveň, jak dosvědčuje repertoárově pestrý klášterní hudební archiv obsahující nejen hudbu liturgickou, ale také hudbu komorní, sólově instrumentální (hlavně klavírní) a další druhy, které se v klášterní komunitě aktivně provozovaly. Z podnětného prostředí novoříšské klášterní hudební kultury vyšli i čelní představitelé vídeňského hudebního života z přelomu 18. a 19. stol. – skladatelé Pavel a Antonín Vraničtí.

Avšak se jménem Nové Říše se setkáváme nejen v oblasti hudební. V Nové Říši vzniklo celé básnické dílo mistra českého slova a představitel básnického symbolismu Otokara



Obr. 3 Otec skladatele Jana Nováka při hře na varhany v kapli kláštera dačických františkánů, který v době 1. světové války sloužil jako vojenská nemocnice (1915). Archiv Richarda Nováka.

Březiny, který zde (pod občanským jménem Václav Jebavý) působil v letech 1888–1901 jako učitel na místní škole.

A Nová Říše je zapsána rovněž do dějin výtvarného umění. S osobou Bedřicha Franze, opata novoříšské premonstrátské kanonie, jsou spojeny první daguerrotypické pokusy na území tehdejšího mocnářství. Světovým unikátem je jeho daguerrotypický snímek slavnosti Božího Těla na Zelném trhu v Brně, který je první „fotografickou“ momentkou na světě. Tento výjimečný dokument je možno shlédnout v rámci stálé expozice na brněnském Špilberku. Bedřich Franz se navíc zasloužil o založení Ústavu experimentální fyziky ve Vídni a byl děkanem filozofické fakulty a později i rektorem olomoucké univerzity.



Obr. 4 Gymnazista Jan Novák za hracím stolem novoříšských varhan (asi 1933). Archiv Richarda Nováka.

Bohatá barokní výzdoba opatského chrámu sv. Petra a Pavla je dílem významného středoevropského představitele barokní fresky Jana Lukáše Krackera, který na chrámovém stropě vytvořil dvě monumentální fresky – *Předání papežského primátu sv. Petrovi* a *Obrácení Šavlovo*, která je posledním Krackerovým barokním dílem. A to nesmíme opomenout nádherné barokní varhany, jejichž stavitelem byl další novoříšský rodák Bedřich Semerád a na nichž často hrával i Jan Novák, jak dosvědčuje následující snímek pořízený asi v jeho 12 roce.

Zkrátka – Jan Novák neodcházel z Nové Říše na velehradské jezuitské gymnázium hudbou nepolíben – novoříšská i rodová kulturní stopa je zde dosti zřetelná. A jestli stojí na počátku naší zprávy povzdech, že „doma není nikdo prorokem“ je míněn spíše v širším kontextu brněnském i celostátním, potom musíme dodat, že z povědomí Novoříšanů se postupně vytratil také, a to podle známého rčení „sejde z očí, sejde z mysli“ – není divu. Z Nové Říše odešel do velehradského jezuitského gymnázia jako žáček a nutno připomenout, že sociální možnosti studenta třicátých let pocházejícího z nepříliš silných sociálních poměrů časté návraty domů příliš neumožňovaly. Totéž platí i po jeho přechodu do Brna na konzervatoř. A navíc – následné několikaleté období totálního nasazení to již přímo znemožňovalo. Návraty Jana Nováka do Nové Říše ve čtyřicátých až šedesátých letech byly již jiné – nejezdil již domů, ale k rodičům, pokud žili, a později za svým bratrem Metodějem a jeho rodinou. Tyto rodinné návštěvy byly bez bližších kon-

taktů s novoříšským společenským životem. Po roce 1968, kdy odešel i s celou rodinou do emigrace – postupně do Dánska, Itálie a Německa, osobní kontakty s rodištěm a přáteli byly již zcela vyloučeny. O jeho osobní i rodinné situaci, o umělecké tvorbě a jejich osudech věděl v Nové Říši jenom úzký okruh přátel mladšího bratra Metoděje.

Dvě stopy recepční: pamětní síň a pamětní deska

Nová Říše si osobnost Jana Nováka a jeho význam pro československou a později pro českou hudební kulturu začala uvědomovat až po převratovém roce 1989, kdy se otevřel prostor pro občanskou i uměleckou rehabilitaci osoby i díla Jana Nováka, v té době bohužel již zvěčnělého. A jistě nebylo náhodou, že na program prvního koncertu nově vzniklé Asociace hudebních umělců a vědců, která nahradila předlistopadový Svaz českých skladatelů a koncertních umělců byla zařazena spolu s dílem Karla Husy *Hudba pro Prahu 1968* i Novákova kantáta *Ignis pro Ioanne Palach*, skladba vzniklá v dánském exilu na vlastní autorův latinský text.

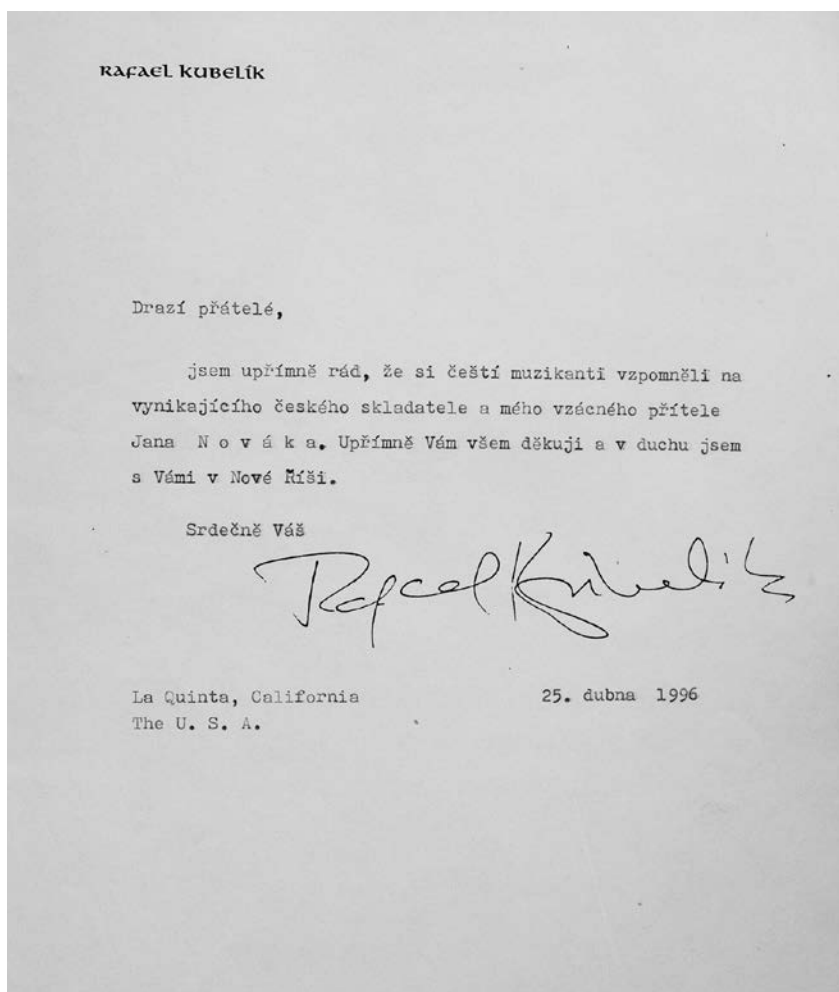
Z iniciativy mladšího bratra Metoděje a pěvce Richarda Nováka ve spolupráci s novoříšskou premonstrátskou kanonií, v jejímž čele tehdy stál pověřený převor P. Metoděj

Vitula, vznikla myšlenka otevřít v klášterních prostorách pamětní síň Jana Nováka. Zasluhou brněnské muzikoložky Aleny Němcové, která zajistila obsahovou náplň i dokumentační materiál vznikla v roce 1992 Pamětní síň Jana Nováka dokumentující jeho život a dílo.

V roce 1996, tedy v roce 75. výročí narození Jana Nováka byla na rodném domě v Nové Říši odkryta pamětní deska připomínající jak výročí, tak místo jeho narození. Tato iniciativa opět přicházející z rodiny (bratr Metoděj a bratranec Richard), však již našla širokou institucionální podporu. V Nové Říši byl založen přípravný výbor, finanční podporu celému projektu poskytl Český hudební fond



Obr. 5 Pamětní deska na rodném domě Jana Nováka v Nové Říši byla odhalena v roce 1996 u příležitosti skladatelových nedožitých pětasedmdesátin za přítomnosti dcery a manželky Jana Nováka. Archiv Richarda Nováka.



Obr. 6 Zdravice a poděkování Rafaela Kubelíka pořadatelům slavnostního odkrytí pamětní desky na rodném domě Jana Nováka. Archiv Stanislava Tesaře.

a Ministerstvo kultury, nad akcí slavnostního odkrytí převzal patronát a osobně se jí účastnil tehdejší předseda České národní rady Milan Uhde, který desku, dílo brněnského grafika Jiřího Šindlera, slavnostně odkryl. Dále byli přítomni náměstek ministra kultury dr. Zdeněk Novák, zástupce Společnosti Bohuslava Martinů prof. dr. Zdeněk Zouhar, zástupci Českého hudebního fondu, zástupci okresního úřadu v Jihlavě a opomenout nelze ani osobní účast manželky Jana Nováka paní Elišky Novákové a dcery Dory Novákové-Wilmington.

Slavnost odkrytí proběhlo v sobotu 27. dubna 1996. Předcházela mu slavnostní mše v klášterním kostele sv. Petra a Pavla. Po aktu samotném se konal v klášterním refektáři koncert z díla Jana Nováka, v jehož programu vystoupilo Brněnské dechové kvinteto

to, skladatelova dcera Dora Nováková-Wilmington a Richard Novák. Za reprezentativní zakončení této akce a za příslovečnou třesničku na dortu lze považovat osobní děkovný dopis skladatelova přítele – dirigenta Rafaela Kubelíka, který zaslal pořadatelům.

Tolik tedy krátké a doufáme, že dokumentačně zajímavé připomenutí některých okolností týkajících se vztahu Jana Nováka k Nové Říši. Dovolte nám na závěr vyslovit neskrovné přání: abychom se co nejdříve dočkali souhrnného popisu životních i tvůrčích osudů Jana Nováka především těch brněnských, tedy z prostředí pro jeho tvorbu nejdůležitějších. Je to totiž nezbytnou podmínkou pro to, aby mohl vzniknout ucelený a objektivní obraz zahrnující všechny aspekty jeho pestrého, bouřlivého i umělecky přínosného života.

Bibliography

Sources

Fotografie Jan Novák a synové (asi 1919). Uloženo v archivu Richarda Nováka.

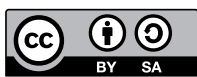
Fotografie rodin Jana a Richarda Novákových (asi 1934). Uloženo v archivu Richarda Nováka.

Fotografie otce skladatele Jana Nováka při hře na varhany v kapli kláštera dačických františkánů. Archiv Richarda Nováka.

Fotografie gymnazisty Jana Nováka za hracím stolem novoříšských varhan (asi 1933). Archiv Richarda Nováka.

Fotografie pamětní desky na rodném domě Jana Nováka v Nové Říši, před ní dcera a manželka skladatele. Archiv Richarda Nováka.

Kopie zdravotní a poděkování Rafaela Kubelíka pořadatelům slavnostního odkrytí pamětní desky na rodném domě Jana Nováka. Archiv Richarda Nováka.



Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

